

Skandinavien i verdensøkonomien 1570-1625

Af E. Ladewig Petersen

John P. Maarbjerg: *Scandinavia in the European World-Economy ca. 1570-1625. Some Local Evidence of Economic Integration.* (Peter Lang, 1995). xv + 300 s., 68 Sfr.

Det fornemmedes næsten som et tidligt varsel om »Chirac-syndromet«, at en fransk historiker i 1962 i et værk om middelalderens agrarhistorie frejdigt kunde forkynde, at han ville udelukke »Europas frosne frynser«, dels af sproglige grunde, dels fordi han havde indtryk af, at Skandinavien faldt helt uden for det almene, europæiske mønster. At Skandinavien siden er kommet ind i varmen, skyldes vel snarest den sidste generations europæiske integrationsprocesser.

På den anden side gør den dansk-amerikanske historiker John Maarbjerg i sin bog opmærksom på to andre barrierer: dels – og sikkert korrekt – at næppe nogen nulevende nordisk historiker behersker hele Skandinaviens historie; dels at alt for lidt publiceres på et af hovedsprogene. Også det er korrekt, men med to forbehold: at midlerne til oversættelse er alt for karrige til at bekoste i hvert fald oversættelser af de vigtigste, humanistiske værker; og at især engelske og franske historikers sprogfærdigheder som bekendt er omvendt proportional med afstanden fra London og Paris. Men når anmelderen således har fået nogle af sine ideosynkrasier ud gennem sidebenene, kan han dertil føje sin anerkendelse af, at dr. Maarbjerg har præsenteret en række førstehåndsstudier over lokale forhold i Danmark og Fin-

land passet ind i en fælles ramme af Skandinaviens økonomiske historie ca. 1570-1625.

Bogens titel – »Skandinavien i den europæiske verdensøkonomi« – angiver egentlig meget præcist dens hensigt. Den økonomiske udvikling medførte jo, at Skandinavien fra omkring 1560 fik mere vital betydning for Nordvesteuropa. Baltisk (inkl. dansk) korn og kvæg bragte hollænderne til Østersøen; de voksende engelske og nederlandske handels- og orlogsflåder krævede træ og »naval stores«, og den svenske metalproduktion fik voksende betydning frem mod år 1600. Summa summarum: Skandinavien forvandlede fra ren periferi til semiperiferi af væsentlig økonomisk og politisk interesse for det nordvesteuropæiske centrum.

Egentlig var det vel Fernand Braudel, som barslede med denne idé i en almenhistorisk ramme. Men som det så ofte går, når bjergene barsler, nedkommer de med en latterlig mus: i dette tilfælde Immanuel Wallersteins teori om en europæisk verdensøkonomi. Grundtanken er, at det økonomisk overlegne centrum i Nordvesteuropa etablerede et system, som gjorde det muligt for det på parasitisk vis at udbytte periferien. Ukritiske adepter glemmer blot alt for ofte, at Wallersteins fremstilling vel ikke i egentlig forstand er en historisk syntese, men snarere et politisk manifest (og ikke langt fra en karikatur af Braudels teorem). Man kan gerne karakterisere påstanden som epigon-marxistisk, men den står også i gæld til den hedengangne positivisme. Det er denne konstruktive

on, dr. Maarbjerg har sat sig som mål at efterprøve for Skandinaviens vedkommende, men han deler, som det vil fremgå, i sidste instans anmelderens synspunkter.

Med rette fremhæver dr. Maarbjerg, at 1500-tallets agrarfarvede højkonjunktur (jævnsidebefolkningsvæksten) kom udefra: Den havde karakter af autonom konjunkturimpuls, som blot ikke ramte alle produkter lige stærkt, men helt afhæng af især den nederlandske efterspørgsel. Inflationen gjaldt i første instans agrarprodukter, dansk korn og kvæg, og først frem mod århundredskiftet nordskandinavisk – svensk og norsk – trælast og tjære fra de botniske kystområder. Senest kom svensk jern og kobber ind i malstrømmen.

Dr. Maarbjerg gør måske ikke helt nok ud af denne prisdifferentiering, som vel kunne følges i det forholdsvis rigelige prismateriale fra Amsterdam og Utrecht. Til gengæld er det klart, at Skandinavien var eller efterhånden blev sælgers marked, og at konjunkturerne måtte få dybtgående økonomiske og sociale konsekvenser, alt afhængigt af den regionale, sociale struktur: Der er vist ingen tvivl om, at Danmark i 1500-tallet var Nordens mest begunstigede og rigeste område med en betydelig kapitalimport og en ganske markant social polarisering.

Uden at det er nødvendigt at gå i enkeltheder, er bogen opbygget således, at to regionalhistoriske specialstudier – et dansk og et finsk – indføres i helt almen rammeafsnit, der i det store hele bygger på den foreliggende, moderne litteratur; og opbuddet af den citerede sekundærlitteratur er imponerende og noget nær udtømmende. Det eneste værk, man lidt småligt kunne savne, er Fridlev Skrubbeltrang's monumentale *Det danske landbosamfund 1500-1800*, men ellers er litteraturen ført helt up-to-date.

Om rammeafsnittene kan vi fatte os

rimeligt kort, da de *grosso modo* følger de allerede nævnte retningslinier og næppe rummer kontroversielle eller angribelige synspunkter. Med fuld ret understreger dr. Maarbjerg de meget store miljømæssige og økologiske spændvidder i de nordiske rigers kulturgeografi med de deraf følgende distancer i resource- og produktionsgrundlaget. For Norges vedkommende medførte udviklingen, at det kunne gøre sig fri af det hanseatiske jerngreb, at man fik kontakter til Nederlandene allerede i sidste halvdel af 1500-tallet, og at Norge kom ind i en århundredlang vækstperiode efter senmiddelalderens svære kriser.¹

Hvad Sverige angik, hvilede samfundet endnu på en slags subsistensøkonomi, som Majken Myrdal og Johan Söderberg har karakteriseret så indgående: Vareudvekslingen – sydsvenske levnedsmidler og Upplands malm og træ – foregik vertikalt, fra nord til syd og *vice versa*, og sandsynligvis har landet kun i gode år kunnet brødføde sig selv.² Kapitaltæknapheden var permanent, især fordi riget (på næsten socialdemokratisk vis) ikke kunne få krigsudgifterne til at slå til, heller ikke selv om vasakongerne, som Birgitta Odén har dokumenteret, på forskellig vis manipulerede med kronens regaleindkomster, malm og pelsværk. Og lige så lukket var Finland, hvor der snarest kun var tale om kystbyggerne; her foregik den nødvendige vareudveksling ifølge Gunvor Kerkkonen ved »bondeseqlationen« fra Sydvestfinland til Reval og Stockholm.³

For Danmark, som endnu kom den vesteuropæiske »verdensøkonomi« på nærmest hold, er der slet ingen grund til at gå i enkeltheder. Kapitaltilførslen udefra via korn- og kvægekspport har uden tvivl skabt den bredeste ressourcebasis i Norden; symptomatisk nok kunne landet selv finansiere indledningsfaserne til de to krige 1563-70 og 1611-13 (den sidste kostede landet 2 mill. dr. til

de landmilitære operationer) af egne midler, og først afslutningsfaserne krævede optagelse af – ikke uoverkommelige – lån i Kiel og i hansestæderne.

Ny er derimod dr. Maarbjergs analyse af udenrigshandelen. Bevares, landet havde storkøbmænd – Marcus Hess i København og Oluf Bager i Odense er eksempler – og kvægeksperten befandt sig helt på danske hænder, men anmelderen står lidt usikker over for, om dr. Maarbjerg ikke overvurderer danske købmænds egenhandel med korn.⁴

Men meget værdifuld er derimod hans analyse af den nederlandske aktivitet på grundlag af nypublicerede hollandske notarialakter omkring 1600. Den viser entydigt, at der snarest har været tale om småskibsfart. Resultatet er værdifuldt, og det begrænses kun ved, at vi ikke kan kende dette certepartimateriales repræsentativitet – endnu da.

Til sine dybdeundersøgelser har dr. Maarbjerg udvalgt to lokalområder, Fyn-Langeland og det sydlige Österbotten. Ud over den foreliggende, ikke helt ubetydelige moderne litteratur bygger han på primærkilder i det ikke alt for rigelige primærmateriale, for Fyn-Langelands vedkommende overvejende rostjenestetaksationerne. Naturligvis kunne det have været ønskeligt, men sikkert nok uoverkommeligt med tilsvarende norske og svenske regionalstudier, men læserne får slå sig til tåls med, hvad der allerede er præsteret. Med mulig undtagelse af Norge havde de sikkert heller ikke modificeret hovedresultaterne, og i hvert fald anstiller dr. Maarbjerg omhyggelige overvejelser over de udvalgte områders repræsentativitet.

Om Fyn-Langeland under højkonjunkturen har blomstret mere end andre provinser får her stå hen; andre historikere har villet hævde, at den fynske øgruppe repræsenterer en dansk mellemproportional, i begge tilfælde altså

en art matematisk måling, som jo sjældent er typisk, og under alle omstændigheder har det aldrig kunnet blive mere end skøn. Hovedsagen er, at den fynske øgruppe under alle forhold er den for øjeblikket bedst udforskede landsdel efter de sidste årtiers intensive arbejde.

Også her betoner dr. Maarbjerg, at emanciperingen fra de vendiske stæder og reorienteringen mod Nederlandene gjorde det muligt for godsejerne – adelen som kronen – at koncentrere produktionen om storlandbrugets hovedprodukter, øksne og korn, men at ensidigheden samtidig blev dens Achilleshæl; dels fordi den gjorde sig afhængig af ikke altid lige stabile konjunkturer, og dels fordi indtjeningen ikke blev benyttet i reinvestering eller driftsmæssige og teknologiske fremskridt, men til statuskonsumtion – herregårdsbyggeri eller uddannelsesrejser, som vel alt taget i betragtning var en langsigtet kulturel investering – og i årtierne omkring århundredskiftet til usund godsspekulation eller til pengetransaktioner af tvivlsom art. Brødrene Frederik og Ejler Quitzow tjener her som paradigmer, og begge gik nedenunder og hjem.

I fuld overensstemmelse med den nyeste adelshistoriske forskning understreger dr. Maarbjerg, at godskoncentrationen og polariseringen som følge af denne absurde spekulationsvirksomhed først og fremmest decimerede adelens mellemgrupper, en slags centrifugal effekt opad eller – som oftest – nedad. Men medens både disse processer og adelselitens vilkår nu er ganske velkendte, har man hidtil savnet undersøgelser over den egentlige lavadel, og dr. Maarbjergs hovedfortjeneste ligger netop i hans detaljerede behandling af den godsfattige adels vilkår.

Det højst plausible – men på baggrund af den hidtidige *consensus commune* måske lidt overraskende – resultat bliver, at denne gruppe viser sig at have

været forholdsvis stabil; den satte tæring efter næring, og dertil kunne man føje endnu to faktorer: først, at ikke helt få slægter – Orning, Markdanner osv. – supplerede godsindkomsterne ved at »tjene kongelig majestæt til skibs«; lensmandskarrierer var jo udelukket. For det andet kunne antydninger i kildematerialet tyde på, at sådanne slægter har forsøgt at holde godsbestanden intakt i fællig for at undgå ødelæggende arvedelinger. På Fyn har vi et eksempel i Walckendorffernes Glorup (inden Christoffer Walckendorffs topkarriere) og noget senere i Nørrejylland dele af slægten Seefeld/Benderup. Men traurige skæbner forekom dog, fra den ludfattige Hans Urne, hvis begravelsestøj en slægtning betalte, til den lige så usle *Ritter von Habenicht*, Kjeld Baads begravelse 1598.⁵

Den sørgelige kendsgerning er jo, at vi næsten intet kender til driften og udbyttet af sådanne minigodser; men beklageligt også, at dr. Maarbjerg ikke synes at have været opmærksom på (eller er blevet gjort opmærksom på) udgaven af den lille, men meget talende serie godsregnskaber fra Tange på Østfyn 1553-59.⁶ Det blev bestyret af Peder Christiensen Dyre med hård hånd, og han vidste meget vel at udnytte den alvorlige misvækstkrise 1556-57 på fæsternes bekostning. Om dette tilfælde er typisk, kan vi ikke vide; »nådigherren« hørte til tidens uroligste hoveder og endte sine dage i fængsel (hvorefter Peder Oxe og Peder Bille slugte godset). Et noget senere tilfælde – fra 1640'erne – er familien Markdanners kollektivdrift af Rønning-søgård på Midtfyn.⁷ Hvor repræsentative dr. Maarbjergs resultater er, unddrager sig altså også en vurdering; den sjællandske rostjenestetaksation 1625 og 1638 kunne dog tyde på lignende stabilitet, medens den sønderjyske adel jo ubarmhertigt var blevet udryddet af

glubske holstenske godsmatadorer ved år 1600.

Vedrørende det sydlige Österbotten må anmelderen af sikkert forståelige grunde – saglige som sproglige – fatte sig betydeligt kortere. Dr. Maarbjerg har kunnet støtte sig til kameralt materiale 1570 og 1592, bl.a. de noget lumske regnskaber for »Elfsborgs lösen« 1570, men han bygger derudover hovedsageligt på publicerede kilder, hovedsageligt fiskale (og derfor også pr. definition på forhånd suspekter) kilder og den moderne litteratur, bl.a. dr. Nils Erik Villstrands fine studier over tjæreproduktionen.

Det er dr. Maarbjergs vurdering, at Österbotten hørte til de absolut økonomisk mest veludviklede områder i Finland og følgelig også var mest udsat for prisimpulser udefra. Tilfældet ville, at priserne på de produkter, Österbotten kunne levere – saltet fisk, kød og tjære – ikke fulgte importvarerne, korn og salt; Österbotten vendte derfor tilbage til en mere lukket subsistensøkonomi, og først da tjærepriserne ved århundredskiftet nåede acceptable højder, kunne regionen atter lade sig inddrage i det internationale økonomiske net, et meget tydeligt eksempel på betydningen af de autonome konjunkturers indflydelse.

Summa summarum: Bogen er meget strengt og klart disponeret, den er velskrevet, og sammenfatningen perspektiverer på udmærket vis resultaterne ved at kæde dem i en baltisk helhedsramme; i den forbindelse får Arthur Attmans grundlæggende studier over Østersøområdet handelsbalancer – med dens ganske massive ædelmetalimport – naturligvis en helt central plads; det markerer jo ganske enkelt dets integration i det internationale økonomiske mønster. Sluttelig sammenfatter dr. Maarbjerg hovedresultaterne af sine studier og understreger »tåbeligheden ved fejende generalisering«: »endimen-

sionale økonomiske relationer mellem et kerneområde og en (meget upræcist defineret) undertrykt periferi ville derfor være en grov og vildledende simplificering«. Tværtimod tog de skandinaviske regioner hver på sin vis udfordringen op. Ingen kan vel være uenig med disse synspunkter, men i virkeligheden kan tilsvarende kritik rettes mod hele Wallersteins konstruktion af et økonomisk verdenssystem, og kritikken lader sig endda uddybe.

Flere udenlandske historikere – Maria Bogucka i Gdansk og Pierre Jeannin i Paris – har forsøgt at beregne profitabiliteten af den nederlandske Østersøhandel og har undertiden konstateret formidable gevinster, en metode, som dog er højst betænkelig. Handelen var en helhed, og fortjenesten bør naturligvis kalkuleres for den enkelte eller flere købmænds samlede omsætning (og det kan lade sig gøre). Enkelte varer som f.eks. salt synes ikke at have været specielt givtige, modsat det stærkt konjunkturfølsomme korn. Under kriserne i begyndelsen af 1570'erne forsøgte nederlandske købmænd derfor også at koble korn- og saltprisen sammen, hvad danske købmænd af forståelige grunde betakkede sig for;⁸ men eksemplet røber, at hollandske købmænd ikke uden videre kunne manipulere med sælgerne. Der bliver således ikke meget tilbage af Wallersteins glade budskab (så meget mere som nederlænderne jo slet

ikke kunne udbytte indehaverne af produktionsmidlerne).

Man skal stadig holde sig for øje, at Østersøområdet (ikke mindre end f.eks. Sydøstasien) var sælgers marked, og at nederlænderne ikke uden videre kunne dirigere det, heller ikke priser, kvanta osv. Under sådanne forhold bliver Wallersteins model altså yderligt primitiv – for ikke at sige værdiløs. Til gengæld underbygger disse ræsonnementer dr. Maarbjergets synspunkter på afgørende vis. Vil man partout operere med udbytning, vilde Middelhavsområdet være en noget mere oplagt kandidat.

1. Jf. Astrid Friis i *Historisk Tidsskrift* 10. rk. V, 1942-44, s. 537ff.
2. *Historisk Tidsskrift* 93, 1993, s. 212f.
3. G. Kerkkonen, *Borgare och bonde-seglare*, (Historiallisia tutkimuksia 106), Helsingfors 1977.
4. (Gyldendals) *Danmarks historie* II:2, København 1980, s. 414f.
5. O. Fenger og E. Ladewig Petersen, *Adel forpligter...* (Videnskabernes selskabs skrifter, Hist.-filos. medd. 51), 1984, s. 231 med note 14 og 234.
6. H. Land Hansen og K. Hornbech, *Tanggård gods 1553-59*, Odense 1980, s. 51-67 og 72f.
7. *Festskrift til Troels Dahlerup*, Århus 1985, s. 231-242.
8. Emilie Andersen, »En lille rest af et købmændsarkiv 1567-83«, *Afhandlinger tilegnet ... Axel Linvald*, København 1956, s. 51.